

УДК[94(478):322]”140/185”

Дмитро ЧУЧКО

**МОЛДАВСЬКІ ВОЄВОДИ І БОЯРИ ЯК
ЖЕРТВОДАВЦІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В
XV – СЕРЕДИНІ XIX ст.**

Стаття присвячена жертводавчій діяльності господарів Молдавії та боярства на користь Православної Церкви в XV – середині XIX ст. У дослідженні йдеться про те, що для зміцнення позицій Церкви як духовної опори влади молдавських воєвод світські володарі в особі господаря та боярства, котре входило до урядового апарату, почали жертвувати на потреби церковних інституцій значні земельні володіння, предмети культу. Господарі також дарували кліру різні привілеї.

На рубежі XVI–XVII ст. на теренах Молдавії стала поширюватися практика підпорядкування місцевих монастирів закордонним православним святиням. Щедрі пожертви з боку воєвод та бояр перетворили Православну Церкву в Молдавії на великого землевласника. Не останню роль у матеріальному забезпеченні церковних інституцій відіграла характерна для доіндустріальної доби глибока релігійність населення країни.

Ключові слова: Молдавія, Православна Церква, господар, бояри, духовенство, монастирі, жетводавець, церковні інституції, землеволодіння.

Дмитрий ЧУЧКО

**МОЛДАВСКИЕ ВОЕВОДЫ И БОЯРЕ КАК
ЖЕРТВОДАТЕЛИ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В
XV – СРЕДИНЕ XIX вв.**

Статья посвящена пожертвованиям господарей Молдавии и боярства в пользу Православной Церкви в XV – середине XIX вв. В исследовании идет речь о том, что для укрепления позиций Церкви как духовной опоры власти молдавских воевод светские владетели в лице господаря и боярства, которое входило в состав управленческого аппарата, жертвовали на нужды церковных институтов значительные земельные владения, предметы культа. Господари также даровали клиру различные привилегии. На рубеже XVI–XVII вв. на территории

Молдавія стала розпространятися практика преклонення місних монастирей зарубіжним православним святыням. Щедрыя пожертвовања со стороны воевод и бояр превратили Православную Церковь в Молдавію на крупного землевладельца. Не последнюю роль в материальном обеспечении церковных институтов играла характерная для доиндустриальной эпохи глубокая религиозность населения страны.

Ключевые слова: Молдавія, Православная Церковь, господарь, бояре, духовенство, монастири, донатор, церковные институты, землевладения.

Dmytro CHUCHKO

DONATOINS OF THE MOLDAVIAN PRINCIPLES AND BOYAR IN FAVOR OF THE ORTHODOX CHURCH FOR IN THE XV – THE MIDDLE OF THE XIX CENTURY

The article is devoted to the princely activity of the princes of Moldavia and the boyars in favor of the Orthodox Church in the XVth-mid-XIXth centuries. The study refers to the fact that secular authorities in the person of the sovereign and the boyars, who were part of the administrative apparatus, sacrificed significant land holdings and cult objects for the needs of the church institutions to strengthen the Church's position as a spiritual support for the power of the Moldovan princes. The princes also gave the clergy various privileges. At the turn of the XVI – XVII centuries the practice of subordinating local monasteries to foreign Orthodox monasteries and patriarchies began to spread on the territory of Moldavia. Generous donations from princes and boyars turned the Orthodox Church in Moldavia into a large landowner. Not the least role in the material support of church institutions was played by the profound religiosity of the country's population characteristic for the preindustrial era.

Keywords: Moldavia, Orthodox Church, prince, boyars, clergy, monasteries, donator, church institutions, land tenure.

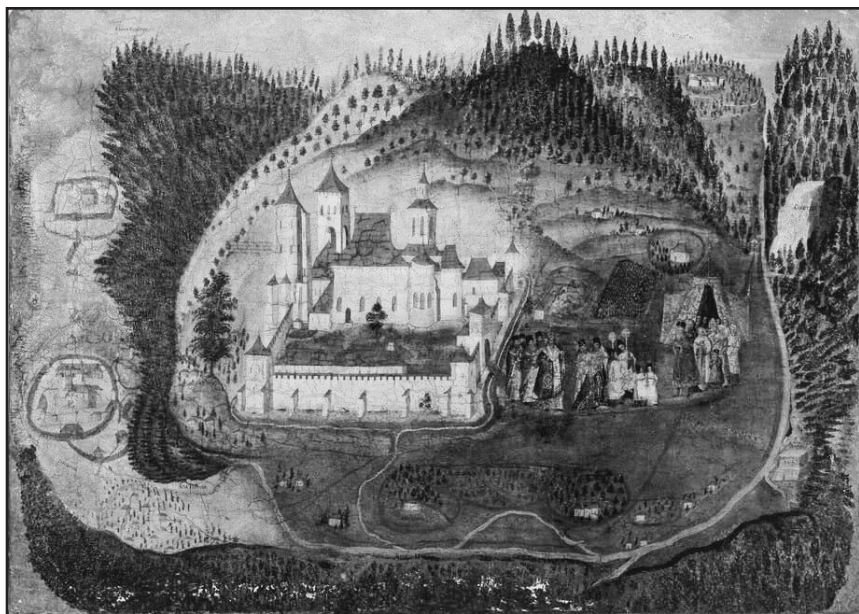
У доіндустріальну епоху жодна держава не уявляла себе без релігії та церковних інститутів, які, з огляду на специфіку їхньої взаємодії з владними інститутами, здійснювали

значний вплив на духовне та політичне життя суспільства. Не було винятком і Молдавське князівство, яке у цивілізаційному плані належало до Візантійсько-Східнохристиянського світу.

У контексті вивчення питання державно-церковних взаємин в Молдавському князівстві, на особливу увагу заслуговує матеріальний аспект підтримки панівної в країні Православної Церкви. На жаль, це явище, яке, на наш погляд, стало одним із наріжних каменів стосунків між державою та церковними інституціями і служило промовистим унаочненням їхньої тісної взаємодії, в історіографії вивчено недостатньо, будучи лише фрагментарно представлене окремими згадками у загальних працях на церковну тематику румунських, молдавських, українських та російських учених XIX – початку XXI ст. [26-45], що актуалізує його подальшу наукову розробку. Тому метою статті є комплексний аналіз проблеми матеріальної підтримки православних церковних інституцій з боку господарів Молдавської землі в XV – середині XIX ст.

Відомо, що канонічне оформлення економічних підвалин існування церковної організації в Молдавії було пов'язане з визнанням на офіційному рівні в 1401 р. Константинопольським патріархом легітимності православної Молдавської митрополії з кафедрою в Сучаві [29, с. 376; 33, с. 324]. Структурно оформившись та здобувши певну автономію власних церковних структур від Константинополя, Молдавська митрополія з початку XV ст. почала активно накопичувати земельні володіння та інші матеріальні ресурси за рахунок пожертвувань з боку господаря Молдавії, членів його родини та молдавських бояр. Одним із перших задокументованих свідчень таких пожертв є грамота господаря Олександра Доброго від 14 квітня 1411 р., якою він обдарував монастир Молдавицю, ктитором якого був [10, арк. 1]. Мотиви, які спонукали господаря до таких дій, демонструє грамота від 16 вересня 1408 р., у якій зазначено, що „...за душі раніше спочилих господарів, предків наших і за здоров'є господства нашого дали ми церкві святої П'ятниці, що на Романовому Торгу, де лежить спочила мати наша княгиня Анастасія, дали ми церкві тій два села в нашій землі Молдавській: одно є Левкушівці з млином що на криниці,

а інше – за Молдовою (*назва річки. – Д. Ч.*), де був Братул. І дали ми тій же церкві брід від Молдови що нижче Романового Торгу і сторони тої волості, то усе ми дали тій церкві святої, нареченої П'ятницею з усім доходом на віки вічні” [22, с. 60-61]. З цитованого документу видно також перелік пожертв, наданих церкві св. Параскеви П'ятниці у м. Роман. Набута цим храмом власність звільнялася від усіх податків, котрі інші

Мал. 1. Монастир Путна. Ікона середини XVIII ст. (ЧКМ)

церкви сплачували. Ця церква була місцем спочинку княгині Анастасії, і воєвода прагнув надати їй добру матеріальну базу. Подібним чином упродовж всього свого правління Олександр Добрий обдаровував також інші церкви та монастирі Молдавії [22, с. 95, 116, 212, 311, 392]. Його справу по матеріальному зміцненню місцевої митрополії за рахунок пожертв продовжили його благочестиві наступники.

Активною діяльністю у цій справі впродовж XV – XVI ст. відзначилися Штефан Великий, Петро Рареш та Олександр Лепушняну [34, с. 175], які не лише наділяли

церковні інституції країни певними матеріальними благами, але й надавали церковним і монастирським володінням право імунітету. Така політика воєвод викликала схвалення з боку молдавських православних ієрархів, які підносили за господарів-благодійників подячні молитви. Водночас, щедрі пожертвування з боку молдавських господарів та членів їхніх родин, а також бояр зробили монастирські обителі та архієрейські кафедри (*Молдавську митрополію, єпископства в Романі, Радівцях та Хуші. – Д. Ч.*) великими землевласниками. За приблизними підрахунками дослідників, церковні володіння хоча за масштабами й поступалися світським, проте відзначалися постійним зростанням. Зокрема, з кінця XIV – до початку XVI ст. обсяг земельних володінь Православної Церкви в Молдавії зріс до 216 сіл, або ж на 13 % від загальної кількості землеволодінь по всій країні. З цієї кількості маєтків, основна маса припадала на декілька великих монастирів. Наприклад, за підрахунками радянського дослідника О. Бабія, єпископія в Радівцях, кафедра якої була в монастирі Богдана, володіла 44 селами, Путнянський монастир – 38, Бистрицький – 33, Нямецький – 24 [27, с. 11].

Встановлення в першій третині XVI ст. османського сюзеренітету над Молдавією не вплинуло на темпи зростання церковних володінь в країні, оскільки турки не втручалися в церковні справи Молдавської землі. Будучи васалами Османської Порти господарі Молдавії продовжували жертвувати архієрейським кафедрам та монастирям значні земельні угіддя, а також ставки, пасіки та виноградники*, забезпечуючи при цьому церковним володінням право імунітету [23, с. 34-35, 97-98]. Переконливим прикладом такої практики є дарчі грамоти Костянтина Могили, Георгія Дуки та інших воєвод монастирським обителям Побрата, Драгомирна і Секулу [1, арк. 1-4; 2, арк. 1-7; 3, арк. 1; 12, с. 344-345; 13, с. 565-566; 14, с. 840-841]. Важливо також відзначити те, що право власності монастирів поширювалося не тільки на земельні володіння, угіддя чи села, але й на людей, що там жили – вечівів. Про це

* В цьому контексті маються на увазі річки, озера та ставки, котрі приносили прибуток.

свідчить, зокрема, грамота воєводи Ніколає Маврокордата від 9 лютого 1710 р., якою підтверджено право монастиря Путна на володіння селом Кучурул-Маре Чернівецької волості: „Моя величність змилостивилась щодо святого монастиря Путна, котрий створений шанованим й благочестивим господарем Штефаном-воєводою, і підтвердила обителі [володіння] одним селом з кріпаками, а саме Кучуром, що знаходиться у Чернівецькому цинуті; нехай буде у спокої відносно десятини з вуликів, і горштини з овець та домашньої птиці; скільки б наділів не мали ті кріпаки цього святого монастиря з означеного села Кучур, нехай [вони] залишаються у спокої стосовно десятини й податку; хай оподатковує ігумен з того святого монастиря, щоб мали на віск і ладан, і олію в панікадило у святій обителі.

Так само хай перебувають у спокої ті кріпаки того монастиря відносно панщини, возової повинності, тягловими кіньми, [сплати соляного податку; ні чернівецькі старости, або дешугубінари, або глобники, щоб не шукали приводу увійти

Мал. 2. Монастир Пробота

в те село, чинити суд або накладати штрафи, за виключенням хіба що випадку, коли ті вчинять убивство людини; тоді щоб до справи приступив великий ворнік” [21, с. 153].

У разі втечі залежних селян з монастирських угідь, правителями Молдавії досить часто вживалися заходи щодо повернення втікачів назад [9, арк. 1]. Таким чином, лише в горішній частині Молдавії, за твердженням екс-господаря Дмитрія Кантемира, нараховувалося близько двохсот великих монастирів [16, с. 266].

У той же час впродовж кінця XVI – XVII ст. по всій Молдавії, завдяки зусиллям господарів, з’явилася ціла низка нових монастирських обителей. Літописець Мирон Костін, відзначаючи активну діяльність щодо матеріальної підтримки Православної Церкви господаря Мирона Барновського, який правив на початку XVII ст., писав: „Після тієї служби, що здійснив Барновський воєвода султану в Очакові, його правління, на радість всій країні, було сповнене турботи про благо Землі нашої і присвячене справам богоугодним. І закінчив він будівництво великого монастиря біля міста Ясси, що зветься Свята Марія, а після монастир Хинкул, який в горах, і обитель Драгомирну побудував він же за задумом митрополита Крїмки неподалік від міста Сучава, а обитель Бирнова – біля Ясс, яку потім завершив воєвода Дабїжа. Це враховуючи церкви, а було їх поставлено в багатьох місцях, і церкву Святого Іоанна теж ним споруджено” [17, с. 64].

Як видно з наведеної цитати, літописець схвально оцінює діяльність господаря у справі побудови нових монастирів і храмів, бо це було, за його словами, „богоугодною справою” [17, с. 64]. До речі, сам Мирон Костін, як представник великого боярства, разом з родичами виступив ктиторм монастиря Тодирень біля Сучави. Окрему увагу зосередив літописець на ктиторській діяльності молдавського господаря Васіле Лупу. За словами Мирона Костіна: „Був в мирі і сам Василій-воєвода із сусідами своїми. В ці самі роки і побудував Василій-воєвода знаменитий монастир в місті Ясси. Спочатку під іменем Трьох Святителів церкву, а після вже – монастир Святу обитель, Голей названу і архітектури настільки незвичайної і прекрасної,

якої ще в наших землях не знали. А Голей називають його за ім'ям одного боярина, який в один час, побудував тут кам'яну церкву" [17, с. 88]. Відповідно до ктиторийських зобов'язань Василе Лупу намагався стежити й за матеріальним станом цього монастиря [11, с. 265-268]. Варто відзначити, що в згаданій православній обителі спочив, згідно з грецькими хроніками, в 1700 р. Константинопольський патріарх Яків [20, с. 56]. Цей факт дає підстави стверджувати, що означений монастир був добре знаний і за межами Молдавського князівства. Зрозуміло, що молдавський господар Василе Лупу не тільки засновував нові обителі та матеріально їх забезпечував, але й дбав про монастирі, споруджені в більш ранній час. На це, зокрема, вказує грамота цього воєводи від 24 жовтня 1646 р., якою він підтвердив земельні угіддя монастирю Бистриця, що знаходилися в межах сіл Цуцкань та Лецкань [6, арк. 1].

У період правління в Молдавії фанаріотів (1711 – 1821 рр.), як засвідчують архівні документи та опубліковані грамоти, практика щодо надання господарями матеріальної підтримки Православній Церкві активно продовжувалася. Греками-фанаріютами вживалися також заходи стосовно захисту прав та привілеїв Молдавської митрополії та її структурних одиниць, надавалися та підтверджувалися земельні володіння [5, арк. 1; 7, арк. 1-2; 8, арк. 1]. Матеріальна підтримка та надання привілеїв сприяли економічному розквіту, насамперед, монастирських обителей [35, с. 167].

Будучи покровителями Православної Церкви в Молдавській землі, благочестиві господарі турбувалися також про підтримку православних святинь за межами країни. Наприклад, вони робили пожертви православним церквам Львова, жертвували володіння в північній частині Молдавії Великому скиту Манявському в Галичині, що знаходились тоді в складі Речі Посполитої. Але особливим предметом турботи молдавських господарів здавна були святині православного Сходу, які перебували під владою османів. Вже воєводи Штефан Великий та Олександр Лепушняну робили пожертви для монастирів Святої гори Афон в Халкідіці. Знаковим явищем у справі матеріальної підтримки закордонних святинь

Мал. 3. Монастир Секу

Єрусалиму, Патмосу, Епіру, святих гір Синаю і Афону стала передача воєводами у їхню власність багатих молдавських монастирів. Ця практика набула поширення у XVI – першій половині XIX ст. Аналізуючи питання молитовних обителів в контексті дослідження секуляризації володінь східних монастирів й церков на території Валахії та Молдавії, російська дослідниця Л. Герд вказувала на те, що впродовж XVII – XVIII ст. молдавські господарі та члени знатних молдавських родів робили пожертвини тільки місцевим монастирям, але грецьким монастирським обителям ряду областей християнського Сходу. Для матеріального забезпечення східних монастирів вони передавали у власність цим обителям, а також Святому Гробу, Александрійському та Антіохійському патріархатам обширні земельні володіння, які складали близько 1/4 території Молдавії та Валахії [28, с. 8]. Причину появи на теренах Молдавії преклонених монастирів автор „Опису Молдавії” екс-господар Димитрій Кантемир пов’язував із прагненням молдавських воєвод забезпечити місцеві монастирі, якими вони опікувалися, від руйнувань після їх смерті або ж занепаду. З цієї метою ці обителі присвячували одній із великих лавр,

Мал. 4. Монастир Слатина

які, відповідно, знаходилися в Єрусалимі, на горі Синай чи Святій горі Афон [16, с. 280]. Відомий російський дослідник Ф. Курганов теж дотримувався цієї думки, відзначаючи: „З усіх цих фактів безсумнівно те, що присвячені монастирі при місцевих господарях Молдавії і виникненням своїм, і походженням зобов'язані благочестивим їхнім почуттям, їх релігійності та піклуванню про православну віру” [31, с. 141]. Крім молдавських господарів, у якості жертводавців матеріальних благ молотивним монастирям виступали також молдавські боярські родини. За твердженням Ф. Курганова, „бояри, у свою чергу, вмираючи, також зазвичай заповідали певну частину своїх маєтків в повне і вічне володіння християнським святиням та обителям, які знаходилися в країнах, повністю зайнятих невірними, і піддавалися більше за інших розоренню і гнобленню, тож потребували допомоги...” [31, с. 143-144]. Цікавим, щодо згаданого питання, є свідчення інока Парфенія (Агеєва), який, подорожуючи на Афон через Молдавське князівство, звернув увагу на обширні монастирські володіння у цій землі, зауважуючи, що ”вільної землі в Молдавії немає, вона або господська, або монастирська” [18, с. 147].

А далі уточнює, що „...по всій Молдавії знаходиться до 300 монастирів, які належать до інших монастирів, а самостійних не більше 60. Багато є й скитів” [18, с. 147]. Тобто, на момент подорожі інока Парфенія тенденція до зростання молитовних монастирів призвела до превалювання останніх над власне місцевими монастирськими обителями.

Поява молитовних монастирів припала на XVI ст., проте, як стверджував Ф. Курганов, з документальною достовірністю про їх появу на території Молдавії можна говорити лише на рубежі XVI – XVII ст. Так, монастир Ксеропотам, заснований Нестором Уреке в 1599 р., посвячений Грецькому Афонському однойменному монастирю. Монастир Голя, заснований

Мал. 5. Монастир Голя в Яссах

великим логофетом Іоанном Голією в середині XVI ст., посвячений в 1606 р. його вдовою Анною Ватопедському монастирю на Афоні. Монастир Галата, споруджений господарем Петром Хромим в 1584 р., посвячений воєводою Радулом (Раду Міхня) в 1618 р. Св. Гробу Господньому в Єрусалимі [31, с. 141]. Втім сучасна румунська дослідниця Келку Кетеліна віднесла появу молитовних святих обителей до часу правління Петра Хромого [37, с. 48].

Таким чином, матеріальні пожертви отримували й молитовні монастирі. Вони звільнялися правителями від податків, а свої прибутки, діючи на теренах Молдавії в якості метоха*, передавали святиням Афону, Синаю чи Єрусалиму.

На тлі процесу заснування нових православних обителей на території Молдавської землі та формування молитовних монастирів, певний інтерес становить діяльність молдавських господарів по облаштуванню та матеріальному забезпеченню вже існуючих православних храмів в країні. Цей аспект діяльності молдавських воєвод досить широко представлений великою кількістю документів господарської канцелярії. У контексті сказаного, показовим прикладом може служити грамота господаря Молдавії Штефана Томші про підтвердження Секульському монастирю права власності на село Петрікань [23, с. 97-98]. Також цей воєвода подарував село Солка Сучавської волості заснованому ним Солківському монастирю [23, с. 34-35].

Необхідно також зауважити, що матеріальна підтримка господарями та боярами православних обителей Молдавського князівства стосувалася не лише пожертвування земельних володінь. До пожертв належали також предмети культу, необхідні для богослужіння речі. Так, приміром, воєвода Костянтин Маврокордат, опікуючись збудованою його батьком Ніколає Маврокордатом Свято-Успенською церквою в Чернівцях, видав у 1732 р. грамоту, згідно з якою „княжій” церкві кожного року щомісяця мало надходити як пожертва „по 2 ока лампадної олії та тридцять драм ладану з господарської

* Метох – невеликий монастир, який підпорядкований більш великому монастирю та представляє господарство цього монастиря.

ВЕНІАМІН ДЕ КОСТАКЕ
Archevêque et Métropolitain de la Moldavie

BENJAMIN DE KOSTAKE
Archevêque et Métropolitain de la Moldavie

Мал. 6. Митрополит Веніамін (Костаке). Худ. Лека

митниці” для „вічного поминання” покійного господаря-критора [34, с. 277]. Такого роду пожертви з боку молдавських правителів, представників їх сімей та бояр, дозволяють нам умовно поділити види матеріального забезпечення Православної Церкви в Молдавії відповідно до цілей та причин дарувань на декілька мотиваційних типів.

До першого типу мотивації можна віднести матеріальні вигоди, які отримувала держава, і зокрема господар, від оподаткування церковного майна. Оскільки лєвова частка земельних володінь перебувала у монастирській власності, то на плечі монастирів лягав і основний податковий тягар. Підтвердження цього знаходимо в „Описі Молдавії” екс-воєводи Д. Кантемира, який зауважував, що „всі монастирі щорічно платять податки господарю в залежності від майнового стану їх володінь, митрополиту ж і єпископам нічого не зобов’язані платити” [15, с. 184]. Документальним підтвердженням цього є грамота господаря Григорія Гіки ігумену Гавриїлу із монастиря Рекатоаса з приписом зібрати десятину з монастирського угіддя Малова. Інколи, щоправда, господарі могли звільняти ті чи інші монастирські обителі від сплати податків. Прикладом в цьому плані може служити грамота воєводи Олександра Калімакі, якою той звільняв скит Хиртопул, що знаходився в Орґеєвському цинуті, від сплати податків. Доволі часто в Молдавії практикувалося також звільнення від оподаткування окремо взятих служителів церкви. Зокрема, господар Олександр Маврокордат грамотою від 1786 р. звільнив дяка Василя Слекіме із Орґеєвського цинута від сплати податків, окрім десятини [4, арк. 1].

Як окремих мотиваційний тип слід виділити прагнення молдавських господарів до зміцнення позицій Православної Церкви на теренах князівства. І не лише тому, що Церква в особі духовенства підтримувала владу господарів, але й з огляду на те, що переважна більшість вищих церковних ієрархів Молдавії перебували у родинних стосунках з правителями країни або належали до визначних боярських родин. Традиція ставити митрополитами країни своїх родичів була започаткована ще за часів правління у Молдавії перших Мушатинів. Господарі Петро

Мушат, Штефан I та Олександр Добрий віддали Молдавську православну митрополію під кормління свого родича Йосифа (Мушата) і навіть конфліктували з Константинопольською патріархією, коли та висунула кандидатом в Молдо-Влахійські митрополити грека Єремію. Остаточного утвердження Йосифа „істинним єпископом і законним митрополитом Молдавії” домігся від Константинопольського патріарха Матфея I в 1401 р. лише воєвода Олександр Добрий. Подальше вивчення родоводів наступних Молдавських владик, які ставилися воєводами з молдаван після усунення митрополита-грека Іоакіма (1447 р.), засвідчує, що переважна більшість церковних ієрархів Молдавської землі були вихідцями із привілейованих верств, а окремі навіть були пов’язані з господарями родинними стосунками. Наприклад, митрополит Феоктист (1453–1478) доводився родичем Штефану Великому, митрополит Григорій був двоюрідним братом господаря Петра Рареша. У період правління в Молдавії Єремії Могили митрополитом країни був його брат Георгій (Могила). Не змінилася ситуація й після встановлення в Молдавській землі фанаріотського правління. Так, Молдавський митрополит Гавриїл (Каллімакі) (1758-1786), який заступив на першосвятительській кафедрі країни відправленого на покій Якова (Путняну), був братом молдавського господаря Іоанна Теодора Каллімакі [32, с. 244].

Найбільш визначним церковним ієрархом Молдавії першої половини XIX ст. був, безперечно, митрополит Веніамін, який походив зі знатної боярської родини Костакі-Болдур [36, с. 94-95]. Життєвий шлях цього архієрея може бути прикладом проходження вихідцем з аристократичної молдавської сім’ї всіх шаблів церковного служіння від ченця до архієрея. За біографічними даними, наведеними церковним дослідником Арсенієм (Стадницьким), єпископом Псковським, який спеціально досліджував життя і діяльність митрополита Веніаміна, останній прийняв чернечий постриг в 1784 р. та був рукопокладений Хушським єпископом Яковом (Стоматі) у ієродиякони. Через два роки його хіротонізували в Яссах у сан ієромонаха. Ще через рік він був поставлений ігуменом яського монастиря св. Спиридона. У 1792 р.

був обраний і хіротонізований на єпископа Хушського. За неписаною традицією, яка утвердилася в Молдавії щодо старшинства кафедр та просування по них, владика Веніамін в 1796 р. став єпископом Романським. А після семи років служіння на Романській кафедрі, 18 березня 1803 р. був обраний митрополитом Молдавським і Сучавським. Яську митрополиту кафедру він займав з перервами до 1842 р. Помер на покої в монастирі Слатина 1846 року [25, с. 348]. Приклад владики Веніаміна (Костакі) дозволяє констатувати, що більшість архієреїв, ігуменів, а також частина священників і ченців Молдавської митрополії мали боярське походження [26, с. 28]. Тому боярська верства активно підтримувала церковні інституції матеріально.

Торкаючись питання матеріального забезпечення православних архієрейських кафедр, монастирських обителів та парафіяльних храмів з боку світської влади, необхідно звернути увагу на таку важливу мотивуючу складову матеріального забезпечення, як ктиторські зобов'язання. Відповідно до приписів церковних канонів та візантійського права, а також молдавського законодавства (яке спиралось також на місцеві правові звичаї), засновник культової споруди (церкви, монастиря) повинен був взяти на себе піклування про її утримання та сприяти подальшому функціонуванню. Для цього ктитори намагалися забезпечити храм як матеріальними ресурсами, так і церковним начинням, іншими необхідними для богослужіння предметами. За свідченням екс-господаря Димитрія Кантемира, „в Молдавії стало звичаєвою нормою для молдавського суспільства, якщо який-небудь господар чи боярин побажає заснувати монастир, то він повинен все своє майно розділити порівну між монастирем і своїми дітьми. Крім цього, він має залишити монастирю стільки, скільки залишає кожному зі своїх синів. Якщо ж у нього є побоювання, що після його смерті монастир розориться або ж може занепасти, тоді господар присвячує цей монастир якому-небудь більшому монастирю. За даних умов архімандрити великих монастирів беруть на себе зобов'язання стежити за дарованим монастирем і за тим, щоби там постійно знаходилися ченці впродовж

всього життя та дотримувалися добрих намірів” [16, с. 280]. Прикладом може бути ктиторська діяльність господаря Олександра Лепушняну, який, заснувавши нову монастирську обитель, „...зрадів і полюбив цю справу, і подяку підніс Богу. І надав ім'я монастирю Слатіна, й поставив першого настоятеля і першого ігумена Якова, який називався Молодеца. І утвердив святе місце з селами і метохами й іншими, яких потребувало це місце” [19, с. 104]. Отже, як випливає з джерел, мова йде не лише про спорудження ктитором нового монастирського комплексу, але й про забезпечення його земельними угіддями для нормального функціонування. Так вчинив, зокрема, й молдавський господар Єремія Могила – ктитор Сучавицького монастиря. Молдавський літописець Мирон Костін, сповіщаючи про смерть цього воєводи в 1608 р., коротко зауважив про наслідки його ктиторської діяльності: „...залишився після нього країні святим спадком монастир Сучавиця, ним же облаштований” [17, с. 29].

Та все ж чи не головним мотивом для матеріальних пожертв Православній Церкві в Молдавії, як і в інших землях християнського православного Сходу доіндустріальної доби, було релігійне благочестя. Сформоване на основі Святого Письма та творів східних Учителів й Отців Церкви, воно проявилось в матеріальних жертвуваннях на користь церковних інституцій з метою спокутування гріхів та спасіння душі, як живих, так і спочилих в Бозі жертводавців.

Безперечно, у цій мотивації відчувається вплив теологічних та есхатологічних уявлень на соціорелігійну свідомість носіїв віри (благочестивих правителів країни, членів їх сімей, бояр), котрі були в переважній більшості православними християнами, які вірили, що загробне життя напямуче пов'язане із земними вчинками та спокутуванням своїх гріхів з метою прощення і спасіння душі. Саме на цьому моменті, як на основній причині матеріальних пожертв, зосередив свою увагу російський історик Церкви Ф. Курганов, зазначаючи, що „благочестя давніх господарів та княгинь, бояр та інших осіб всякого звання, поміж інших добрих справ, знаходило вияв також у заснуванні монастирів та наділенні їх майном,

рухомим і нерухомим. Мета як заснування монастирів, так і наділення їх майном завжди була в засновницьких та дарчих грамотах одна й та сама – „спасіння власної душі і душ батьків та родичів, їх ктиторів та благодійників” [31, с. 138]. Причому невід’ємною складовою таких дарчих грамот була традиційна сакральна формула прокляття, котра вказувала потенційному порушнику на форми покарання, які очікували на нього в земному та потойбічному світі [34, с. 250]. На духовну складову, як одну із мотивацій пожертвувань Церкві з боку молдавських воєвод, вказує, зокрема, грамота господаря Штефана Томші від 5 березня 1623 р. про дарування Солківському монастирю с. Солка у Сучавській волості та с. Фереунь у волості Бакеу. Жертвуючи обителі села та звільняючи її від податків, воєвода зазначає: „В ім’я Отця, і Сина, і Святого Духа і животворної єдиносущної й неподільної Трійці. Я, раб владики Господа Бога і Спаса мого, Ісуса Христа, Іо Штефан воєвода, Божою милістю, господар Землі Молдавської, син благочестивого Штефана Томші воєводи. Сповідую цим листом нашим всім, хто його побачить або прочитає, як же правимо ми волевиявленням нашим благим, чистим і світлим серцем та Божою допомогою, правимо ми ревно і дивлячись на добрі і благі справи інших святопочилих господарів, які перед нами були, котрі засновували церкви й монастирі на славу страшному й величному імені Бога нашого для їх помилування і укріпивши заради спасіння душ їх вічна пам’ять” [23, с. 33]. Таким чином, основним мотивом цієї грамоти є визначення, з якою метою були пожертвовані господарем святей обителі села та надані привілеї для спасіння душі.

На той самий мотив пожертвувань яеським церквам вказує грамота молдавського господаря Васіле Лупула. Цією грамотою, виданою в липні 1634 р., воєвода звільнив священиків та дияконів церков столиці від оподаткування та повинностей, вказуючи, що ”правлячи, ми нашою благою волею, від усього серця і з Божою допомогою, для створення собі пам’яті, як і інші господарі, котрі раніше нас правили, й за душі батьків наших, і за всіх православних покійних господарів Молдавських, і заради здоров’я Величності

нашої, ми і господариня Величності нашої, ми і богодані улюблені сини, і за спасіння душ наших, дали, і помилували, і підтвердили молебникам нашим, всім ієреям та дияконам, які перебували в церквах від Ясського Торгу і перебували в тому торзі, скільки правити ми будемо, вони хай мають від Величності нашої свободу не робити нам жодних робіт *(мається на увазі звільнення від державних робіт. – Д.Ч.)*, ані міської, нижче млинської, ані троговської, ані митрополичої...” [24, с. 181-182].

У другій третині XIX ст. в історії Молдавії розпочався новий період у взаєминах державної влади та Церкви. 1841 року молдавський господар Михаїл Стурдза здійснив спробу забрати до державної скарбниці монастирську власність. З цією метою було створено комітет, який отримав право контролю за власністю монастирів, хоча він і був підвідомчий Молдавському митрополиту та єпископам. Таким незаконним діям з боку молдавського господаря активно опирався митрополит Молдавський Веніамін (Костаки). Спротив владики заходам господаря став причиною його усунення з митрополичої кафедри. У 1844 р. М. Стурдза видав указ про створення особливого департаменту, який спільно з духовенством повинен був контролювати церковну власність. Того ж року господар звільнив циган-рабів, які належали Церкві або приватним землевласникам. На думку російського дослідника М. Єрундова, це був перший факт втручання світської влади у справи монастирів і Православної Церкви, зокрема [30, с. 63-64].

20 січня 1859 р. господарем Молдавії був обраний Олександр Іоанн Куза, який, за словами Андронника, був в церковній політиці „Юліаном Відступником, Левом Ісаврянином, Константином Капронімом” в одній особі. Під час його правління в Молдавському князівстві розпочалася боротьба проти Церкви і взагалі проти всього церковного. Усі зусилля світської влади були спрямовані на те, щоби ослабити Православну Церкву країни і позбавити її прав, попрали її вчення, апостольське послання та святі канони [26, с. 254]. При воєводі О. І. Кузі була проведена секуляризація земельних володінь молитовних монастирів [30, с. 66-69].

Мал 7. Воєвода Александр Іоанн Куза
(худ. Кріхубер)

Таким чином, підводячи підсумки щодо означеного питання, можна констатувати, що у XV – середині XIX ст., коли Молдавська земля перебувала у васальній залежності від Османської імперії, світська влада в особі господаря потребувала сильного союзника в питаннях внутрішнього управління; такого союзника, котрий своїм авторитетом зміг би стати її опорою в державній політиці. Не викликає сумнівів, що в доіндустріальному суспільстві, такою опорою могла стати

і, безперечно, стала панівна в країні Православна Церква. Її вплив як на широкі верстви населення, так і на привілейовану частину молдавського соціуму був більш ніж достатнім підтвердженням цього. Зважаючи на це, для зміцнення позицій Церкви в державі світські володарі в особі господаря та боярства, яке входило до державного апарату, почали жертвувати на потреби церковних інституцій значні земельні володіння, предмети культу. Господарі також дарували церквам, монастирям та духовенству різні привілеї. На рубежі XVI – XVII ст. на теренах Молдавії почала поширюватися практика преклоніння місцевих монастирів закордонним православним святиням. У цьому явищі проявилось прагнення молдавських правителів убезпечити засновані ними монастирські обителі від розорення та руйнувань, а також підтримати матеріально визначні православні осередки Сходу. Щедрі пожертви з боку воєвод та бояр впродовж першої чверті XVI – середини XIX ст. перетворили Православну Церкву Молдавії на великого землевласника. У свою чергу Молдавська митрополія стала міцною духовною опорою влади господарів країни. Не останню роль в матеріальному забезпеченні церковних інституцій відігравала характерна для доіндустріальної доби глибока релігійність населення Молдавії. Релігійні почуття спонукали віруючих, особливо тих, які володіли значними матеріальними ресурсами, потурбуватися про спасіння душі та прощення гріхів шляхом пожертв на користь церковних інституцій.

Джерела та література: 1. Державний архів Чернівецької області. – Ф. 1023. „Колекція документів, зібраних Чернівецьким крайовим архівом (1418 – 1939 рр.)”. – Оп. 1. – Спр. 11. – 4 арк.; 2. Державний архів Чернівецької області. – Ф. 1024. „Вікенгаузер Франц-Адольф – буковинський історик (1428-1891)”. – Оп. 1. – Спр. 85. – 7 арк.; 3. Державний архів Чернівецької області. – Ф. 1024. „Вікенгаузер Франц-Адольф – буковинський історик (1428-1891)”. – Оп. 1. – Спр. 93. – 1 арк.; 4. Arhiva Națională Republica Moldova. – Fond 220. „Коллекция древних Молдавских Исторических актов”. – Dosar 100. – File 1; 5. Arhiva Națională Iași. – Fond „Mitropolia Moldovei”. – Dosar CXXXVIII/51. – File 1; 6. Arhiva Națională Iași. –

Fond „Mitropolia Moldovei”. – Dosar CXXXIX/2. – File 1; **7.** Arhiva Națională Iași. – Fond „Mitropolia Moldovei”. – Dosar CXXXIX/13. – File 2; **8.** Arhiva Națională Iași. – Fond „Mitropolia Moldovei”. – Dosar CXXXIX/22. – File 2; **9.** Arhiva Națională Iași. – Fond „Mitropolia Moldovei”. – Dosar CLII/3. – File 1; **10.** Arhiva Națională Suceava. – Fond „Colecție Documentele (1411 – 1931)”. – Dosar I/1. – File 1; **11.** Грамата воеводи Василия Лупула, монастырю Вознесения Господня Голия, на пожалованья ему села: Вошку, Васильковъ, Черешневецъ и др. 1647 года 17 сентября // Записки императорскаго Одесскаго общества исторіи и древностей. – Одесса, 1853. – Томъ третій. – С.265-268; **12.** Грамата воеводи Константина Могилы, монастырямъ Драгомирне, Секулу, на прудъ и греблю по р. Реуту у Орхея 1609 года 1-го Мая // Записки императорскаго Одесскаго общества исторіи и древностей. – Одесса, 1858. – Томъ четвертый. – С. 344-345; **13.** Грамата воеводи Константина Могилы, монастырямъ Драгомирне, Секулу, на землю по берегу р. Реута у Орхея // Записки императорскаго Одесскаго общества исторіи и древностей. – Одесса, 1848. – Томъ второй. – С. 565-566; **14.** Грамата воеводи Евстратія Дабижи, монастырю Кипріана на селище Попоуци, 16 января 1622 г. // Записки императорскаго Одесскаго общества исторіи и древностей. – Одесса, 1863. – Томъ пятый. – С. 840-841; **15.** Кантемир Д. Описание Молдавии / Дмитрий Кантемир. – Кишинев: Карта молдовеняскэ, 1973. – 222 с.; **16.** Кантемир Д. Описание Молдавии: Факсимиле, латинский текст и русский перевод Стурдзовского списка / сост. и общая ред. Н. Л. Сухачева; пер. с лат. А. В. Андреева и Е. В. Шевцовой. – СПб.: Нестор-История, 2011. – 434+CDVI с.; **17.** Костин М. Летопись земли Молдавской / Мирон Костин; пер. с молд.: Михаила Лупашко. – Кишинев: Б. и., 2014. – 192 с.; **18.** Парфеній, инок. Сказаніе о странствіи и путешествіи по Россіи, Молдавіи, Турціи и Святой земль. – М.: Въ типографіи Александра Семена, 1856. – Ч. 3. – 224с.; **19.** Славяно-молдавские летописи XV – XVI вв. / сост. Ф. А. Грекул. – М.: Наука, 1976. – 151 с.; **20.** Cronicarii greci carii au scris despre Români țin epoca fanariota (textul grecesc și traducerea românească) / traducerea Constantin Erbiceanu. – București: tipografia Cărților Bisericescă, 1888. – 361 p.; **21.** Documente bucovinene de Teodor Bălan. – Cernăuți: Editura consiliului eparhial al Mitropoliei Bucovinei, 1937. – Vol. III. – 257 p.; **22.** Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare/ Publicate de M. Costăchescu. –

Iași: Viata Romanesca, 1931. – Vol.I. – 557с.; **23.** Documenta Romaniae Historica. Seria A Moldova (1623–1625) / Volum întocmit de I. Caproșu și V. Constantinov. – București: editura academiei România, 2006. – Vol. XVIII. – 679 p.; **24.** Documenta Romaniae Historica. Seria A Moldova (1634) / Volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi. – București: editura academiei republicii socialiste România, 1974. – Vol. XXII. – 487 p.; **25.** Андреев Й. История на Второто българско царство / Й. Андреев. – Велико Търново: Издателство Абагар, 1996. – 239 с.; **26.** Арсений. Исследования и монографии по истории Молдавской церкви / Арсений, епископ Псковский. – СПб.: Типография Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1904. – 583 с.; **27.** Бабий А. Православие в Молдавии: история и современность / А. И. Бабий. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1988. – 86 с.; **28.** Герд Л. Секуляризация имений восточных монастырей и церквей в Валахии и Молдавии в начале 1860-х гг. и Россия. / Л. Герд // Вестник ПСТГУ II: История. История Русской Православной Церкви. – 2014. – Вып. 6(61). С. 7-34; **29.** Голубинский Е. Краткий очерк истории православных церквей: Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валахской / Е. Голубинский. – М.: Изъ университетской типографии (Катков и К), 1871. – 732 с.; **30.** Ерундов Н. Секуляризация монастырской собственности в объединенном княжестве Валахии и Молдавии при князе Александре Кузе (1859–1866) / Н. А. Ерундов // Христианские чтения. – 2014. – №2-3. – С. 62-83; **31.** Курганов Ф. Наброски и очерки по истории Румынской Церкви / Ф. А. Курганов. – Казань: Тип. Имп. Ун-та, 1899. – 1048 с.; **32.** Чучко Д. Взаимоотношения государства и церкви в Молдавском княжестве в период правления фанариотов / Дмитрий Чучко // Русин. – Кишинев: Русь, 2014. – №2(36). – С. 239-248; **33.** Чучко Д. Заснування Православної Молдавської митрополії в Сучаві та єпископств в Романі й Радівцях / Дмитро Чучко // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології: Збірник наукових праць / Д. Чучко. – Чернівці: Прут, 2008. – Т.1 (25). – С. 321-326; **34.** Чучко М. „И взят Бога на помощь”: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу) / М. К. Чучко. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – 368 с.; **35.** Veguni M. Starea materială aclelului din Moldova în timpul domniilor fanariote

/ M. Beguni // Codrul Cosminului. – Suceava, 2004. – X. – P. 167-172; **36.** Bobulescu C. Din viața mitropolitului Veniamin Costachi. Neamul, copilărie, tinerețea și episcopatul / C. Bobulescu. – Chișinău: Tipografia Uniunii Clericilor Ortodocși din Basarabia, 1933. – 162 p.; **37.** Chelcu C. Justiție și fiscalitate în cazul mănăstirilor închinat din Moldova (sfârșitul secolului XVI – secolul XVII) / C. Chelcu // Anuarul institutului de istorie „A. D. Xenopol”. – București: editura Academiei Române, 2011. – XLVIII. – P. 41-61; **38.** Dan D. Cronica episcopiei de Rădăuți: Cu apendice de documente slavone originale și traducse și mai multe ilustrațiuni. – Viena; Cernăuți: Ed. fondului religiosar gr. or. al Bucovinei, 1912. – VII, 264 p. + 21 Il.; **39.** Iorga N. Istoria bisericii Românești și a vieții religioase a Românilor / N. Iorga. – București: editure ministeriului de culte, 1928. – Vol. I. – 432 p.; **40.** Iorga N. Istoria bisericii românești și a vieții religioase a romanilor / N. Iorga. – Valenii-de-Munte, Tipografia Neamul Romanesc, 1909. – Vol. II. – 352 p.; **41.** Melchisedek, Ștefănescu. Chronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire dupre documentele Episcopiei și alte monumente ale țerei / Ștefănescu Melchisedek. – București: Tipografia C.A. Rsetti, 1869. – 657 p.; **42.** Păcurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe Romane / M. Păcurariu. – București: Editura Institutului biblic si de misiune al Bisericii Ortodoxe Romana, 1991. – Vol I. – 677 p.; **43.** Păcurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe Romane / M. Păcurariu. – București: Editura Institutului biblic si de misiune al Bisericii Ortodoxe Romana, 1991. – Vol II. – 679 p.; **44.** Păcurariu M. Istoria Bisericii Ortodoxe Romane / M. Păcurariu. – București: Editura Institutului biblic si de misiune al Bisericii Ortodoxe Romana, 1994. – Vol III. – 606 p.; **45.** Porcescu S. Episcopia Hușilor: pagini de istorie / Scarlat Porcescu, Eftimie (Episcop de Roman și Huși). – Roman: Editura Episcopia Romanului și Hușilor, 1990. – 183 p.